

МАТЕРІАЛЬНЕ ЗАОХОЧЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ «БУДИТЕЛІВ» ЯК ЗНАРЯДДА ПОШИРЕННЯ РОСІЙСЬКОЮ ІМПЕРІЄЮ ІДЕЇ ПАНСЛАВІЗМУ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ ст.)

Дослідження матеріального чинника в діяльності слов'янських інтелектуалів не тільки розширює наші уявлення про умови праці «будителів», але й виявляє деякі внутрішні та зовнішні мотиви їх публічності, висвітлює окремі сторінки небезкорисливого інтересу правлячих кіл Російської імперії до інтелектуальної сторони практик слов'янських діячів. Наявний фактаж дозволяє стверджувати, що досить часто зміст світоглядних переконань національних ідеологів децю корелювався статусом та матеріальними можливостями їх носіїв. Тому цілком логічно, що західнослов'янські діячі, а переважно саме вони закладали підвалини національної науки, використовували будь-яку можливість заробити гроші для реалізації своїх гуманітарних проєктів. До того ж у багатьох випадках для вирішення власних побутових проблем «будителі» були змушені обслуговувати «духовні забаганки» своїх «маститих спонсорів», що, безумовно, децю заважало процесу реалізації їхніх особистих творчих планів і звужувало систему світоглядних переконань. На цьому тлі Російська імперія в контексті своєї західної політики вміло використовувала матеріально-фінансовий чинник для підтримки образу «захисниці слов'янства», що, безумовно, мало політичний підтекст. Нерідко натхненників слов'янського Ренесансу стимулювали в напрямку тиражування інтеграційної ідеологемі «всеслов'янської єдності».

Ключові слова: західні слов'яни, національна політика, матеріальний фактор, фінансування, ідеологія, імперія.

Процес формування національної ідентичності у західних слов'ян – самобутнє явище, в якому парадоксально поєдналися етнічна своєрідність та загальна течія становлення європейських націй, що не могло не зачепити внутрішньополітичних інтересів багатьох континентальних монархій. При цьому духовна емансипація самих народів, з одного боку, безпосередньо залежала від особливостей соціально-політичної й культурно-історичної ситуації в Австрійській імперії, Саксонському та Прусьському королівствах. З іншого боку, інтегральну специфіку модернізації чеського, словацького, лужицького соціумів визначала не лише професійно-наукова підготовка етнічних інтелектуалів, але й така її складова, як матеріально-фінансове забезпечення побуту та діяльності інтелектуалів. Утім, незважаючи на те, що останнє твердження варто віднести до суто матеріалістичного розуміння суспільно-політичних процесів, схематичний ланцюжок «ідея – гроші», «стимули – корисний наслідок» продовжує залишатися частиною суспільної практики індивідуума. Отже дослідження матеріального чинника існування

слов'янських інтелектуалів дозволить не тільки розширити наше уявлення про умови діяльності «будителів», а й висвітлити деякі внутрішні та зовнішні мотиви їх публічності, а також окремі сторінки небезкорисливого інтересу Російської імперії до інтелектуального аспекту діяльності цих діячів.

Здавалося б, тему процесу національної модернізації слов'янського соціуму вже досконало й усебічно досліджено, простежено етапи, виявлено й визначено специфіку та відмінності національного розвитку. Але при цьому дослідження умов матеріального існування національних слов'янських інтелектуалів переважно залишалося поза увагою фахівців. Хоча в деяких працях російських авторів (О.Французова, Б.Прокудін, Г.Рокіна, Р.Загора)¹ наводяться факти дружніх взаємин та надання фінансової допомоги «будителям». Переважно писалося про безкорисливу підтримку західнослов'янських діячів із боку Росії. На нашу думку, наявний історичний матеріал дозволяє говорити про прагматичний підхід російського уряду до діяльності національних ідеологів. У деяких випадках їх стимулювали до тиражування догмату «слов'янської єдності».

У самій практиці взаємовідносин «будителів» із представниками Росії, безумовно, були присутні не тільки мотиви пізнання, але й певний елемент комерційного інтересу. Останнє цілком зрозуміле, адже наукові дослідження, які виходили за межі академічних установ (у ХІХ ст. такими були переважно університети та імперські культурні інституції), підтримувалися винятково шляхом самофінансування. Доволі часто зміст світоглядних переконань ідеологів дещо корелювався статусом і матеріальними можливостями їх носіїв. Тому цілком логічно, що західнослов'янські діячі (а всі вони переважно закладали підвалини національної науки) використовували будь-яку можливість заробити гроші для реалізації своїх гуманітарних проектів. До того ж у багатьох випадках для вирішення власних побутових проблем «будителі» змушені були обслуговувати «духовні забаганки» своїх «маститих спонсорів», що, безумовно, дещо заважало процесу реалізації особистих творчих планів і звужувало систему світоглядних переконань.

Як відомо, Російська імперія в контексті своєї активної західної політики проявляла прискіпливий інтерес до діяльності слов'янських інтелектуалів. Через урядові структури або з допомогою російських науковців уряд здійснював різноманітні заохочувальні заходи (надавав гроші, цінні подарунки, обіцянки про працевлаштування та ін.), спрямовані на підтримку свого позитивного образу в колах слов'янських «будителів». Так, у 1829 р. діяч чеського національного відродження Ф.Челаковський розглядав пропозицію від міністра народної освіти Росії О.Шишкова та члена

¹ Французова О.А. Политический панславизм и идеи всеславянского единства в Чехии в первой половине XIX в.: Дисс. ... канд. ист. наук. – Москва, 2005. – 206 с.; Прокудин Б.А. Идея славянского единства в политической мысли России XIX в. (генезис, основные направления и этапы развития): Дисс. ... канд. полит. наук. – Москва, 2007. – 180 с.; Рокіна Г.В. Теория славянской взаимности в истории словацко-русских научных и культурных связей XIX в.: Дисс. ... канд. ист. наук. – Йошкар-Ола, 2005. – 381 с.; Загора Р. Идеолог словацкого национального возрождения Людовит Штур и представители российских общественных и научных кругов в 1830-х – первой половине 1850-х гг.: Дисс. ... канд. ист. наук. – Санкт-Петербург, 2011. – 161 с.

Петербурзької академії наук П.Кеппена очолити кафедру слов'янських мов у Московському університеті. Але протидія В.Ганки зірвала ці плани. До речі, розмір річного утримання, про що ми дізнаємося із записів Ф.Челаковського, мав сягати 3 тис. руб.² Пізніше, за посередництва близького до офіційних кіл Ф.Палацького, Ф.Челаковський отримуватиме щорічний австрійський пенсіон у розмірі 600 золотих від імперської віденської влади³. Відомо також, що М.Погодін організував збір грошей для П.Шафарика. У плані ілюстрації нашої тези про матеріальну підтримку та заохочення низки західнослов'янських «будителів» із боку Росії слід також згадати інші джерела, в яких ми знайдемо прізвища словаків П.Шафарика, Л.Штура або лужицького серба Я.Смолера⁴.

Зміст документів свідчить, що всі згадані «будителі» використовували будь-яку можливість додатково «підгодувати» свої духовні проекти грошовою допомогою від східного імперського сусіда. Особливо на цій «ниві» намагався досягти успіху В.Ганка. Він продемонстрував неабиякі «дипломатичні здібності», домовляючись із російським міністром народної освіти О.Шишковим із приводу умов праці та суми матеріальної винагороди за роботу на посаді професора університету:

«Ганка був у захваті від запрошення Шишкова, відповідно він не тільки надав розлогу відповідь, але й виклав свої умови переїзду до Росії. Він бажав стати професором кафедри лише в Петербурзі або в Москві, вимагав значних матеріальних гарантій, у тому числі повної пенсії після 15 років служби (у той самий час російські професори повинні були служити 25 років) і повернення йому плати та інших матеріальних пільг, які він мав би у Празі, якщо його служба в Росії буде перервана не з його провини»⁵.

Водночас вважаємо за необхідне підкреслити, що окремі чеські «будителі» розглядали формат міжслов'янської взаємодії радше як додатковий фактор духовної емансипації власного народу, аніж можливу політичну практику розвитку національного руху. Наприклад, фундаментальна парадигма «раннього» Ф.Челаковського й В.Ганки – людини «з ніжною всеслов'янською душею» (так про нього писав професор російської

² František Ladislav Čelakovský: básník vavavy / M.Novotný, B.Janoušek, J.Kotalík. – České Budějovice, 1959. – S.21.

³ Čermáková M. František Ladislav Čelakovský a Knihovna Národního muzea / Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska: počátky v dějinách knihtisku: Sborník z 8. odborné conference, Olomouc, 20–21 října 1999. – Brno, 1999. – S.69–74.

⁴ Письма П.И.Шафарика к О.М.Бодянскому (1838–1857): С приложением писем П.И.Шафарика к В.И.Григоровичу (1852–1856): Приготовлено к изданию П.А.Лавровым и М.Н.Сперанским. – Москва, 1895. – 233 с.; *Погодин М.П.* Славянские новости: Письмо проф. Погодина к редактору ЖМНП // Журнал министерства народного просвещения. – 1838. – Ч.19. – С.187–213; Погодин М.П. – Гоголю Н.В. Письмо 2/14.06.1847. Москва // Николай Васильевич Гоголь: Эпистолярное наследие: Гоголь и М.П.Балабина. Гоголь и М.П.Погодин. – Москва, 1988. – С.424–427; Центральный державный исторический архив Украины, м. Львів (далі – ЦДАІЛ України). – Ф.309. – Оп.1. – Спр.2299.

⁵ Францев В.А. Очерки по истории чешского возрождения: Русско-чешские учёные связи конца XVIII и первой половины XIX ст. – Варшава, 1902. – С.132.

словесності П.Лавровський)⁶ – це ідея доцентрового слов'янського процесу, що сформувався на їх етнокультурній подібності. У В.Ганки наднаціональна ідея абсорбувала не тільки його думку про велич і самостійність спільного слов'янського минулого, але й ідею особливого значення російської мови для відродження слов'ян. Остання в теоретичній інтерпретації стала таким собі символом загальнослов'янської спільності й навіть видавалася за надетнічну емоційно мобілізуючу силу. Аналіз відомих нам листів В.Ганки до О.Бодяньського дозволяє зробити висновок, що вони містять не тільки значну кількість його роздумів стосовно лінгвістичних аспектів слов'янської близькості. Справедливо буде вважати, що досить реалістичне й навіть адекватне сприйняття В.Ганкою германізуючої соціально-політичної практики стало причиною формування в нього доктринальної орієнтації на «слов'янський схід». Звідси в його національній ідеологемі присутня «особливо емоційна симпатія до своїх північних одноплемінників» і твердження про «благодійні православні промені»⁷.

При цьому В.Ганка, далекий від практичної політики, на нашу думку, мав доволі ілюзорні й навіть необґрунтовані уявлення про Росію. Зміст його листів до М.Раєвського, О.Бодяньського дозволяє віднести чеського «будителя» радше до числа наукових теоретиків, мрійників, аніж до ідеологів-реалістів. У листі до М.Раєвського (комунікація відбувалася під час воєнної інтервенції Росії до Угорщини 1849 р.) В.Ганка писав: «Мені досі не довелося ступити на святу землю Росії, тому я хотів би побачити її хоробрих синів»⁸. О.Бодяньського він неодноразово запевняв у своїй мрії «відвідати матінку-Москву на святій Русі»⁹. Російський уряд належним чином оцінив епатажну схильність В.Ганки до демонстрації власної «всеслов'янської відданості». Згодом його оберуть членом-кореспондентом Петербурзької академії наук, він активно листуватиметься з О.Шишковим – членом Державної ради, міністром народної освіти, а імператор Олександр I навіть подарує В.Ганці діамантовий перстень.

Цілком логічно, що всі згадані ідеологи не просто активно комунікували зі своїми східними візаві, а водночас «віддавали належне» насамперед тим посадам і фінансовим преференціям, які вони отримували від австрійських монархів. Оцінюючи фактичну фінансову допомогу як із боку Росії, так і від окремих російських учених, доцільно звернутися до інтелектуальної спадщини М.Погодіна. Останній, як один з авторів теорії офіційної народності, залучив до організації допомоги словацьким інтелектуалам М.Гоголя. Російський історик у листі до нього писав: «Чи зібрав би ти від своїх люб'язних багатіїв хоча б тисячу рублів асигнаціями (якщо не більше) і надіслав би ці

⁶ *Лавровський П.* В воспоминание о Ганке и Шафарике: Читано в Торжественном собрании Императорского Харьковского университета 30 августа 1861 г. – X., 1861. – С.10.

⁷ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України). – Ф.8. – Спр.2550. – Арк.1–3; Спр.2549. – Арк.1.

⁸ Hanka V. – Rajevskému M.F. List. 11(23).05.1849 // *Cesty na východ: Češi v korespondenci M.F.Rajevského / Vyd. V.Doubek.* – Praha, 2006. – S.76–87.

⁹ Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т.Шевченка НАН України (далі – ВРФТ ІЛ НАНУ). – Ф.99. – Од.зб.68. – Арк.21.

гроші Шафаріку? Це необхідно, а я не можу зібрати – тут це зробити неможливо. Зроби цю милість і надішли. Це добра й корисна справа»¹⁰.

Низка фактів щодо фінансових відносин між П.Шафаріком і О.Бодянським міститься в окремій добірці. Наявні матеріали дозволяють звернути увагу як на побутові умови життя «будителя», так і на труднощі його наукової та видавничої діяльності. Але реальний висновок ми можемо зробити, проаналізувавши окремі листи цього видатного словака. Так, лєвова частка текстового масиву з листування представлена П.Шафаріком у вигляді його розмірковувань над науковою проблематикою. При цьому словацький діяч торкався фінансової теми лише в тих випадках, коли питання стосувалося умов сплати грошових сум за продані книги, або коли йшлося про порядок розрахунків при книгообміні, що також було пов'язано з обігом певних коштів¹¹. Зміст листів дозволяє стверджувати про високий рівень особистої довіри між П.Шафаріком і О.Бодянським. Тому словацький славіст доволі відверто писав російському колезі про власні матеріальні труднощі, про хвороби (свої та дружини).

Загалом листи П.Шафаріка дозволяють охарактеризувати його як довірливу й доброзичливу людину. Так, в одному зі своїх послань до О.Бодянського від 9 грудня 1838 р. словак у коректній формі, але все ж досить гостро засуджував факт опублікування М.Погодіним у липневому числі «Журнала министерства народного просвещения» інформації про себе. Слід зауважити, що надрукований матеріал мав переважно особистий характер, а тому, скоріш за все, не підлягав оприлюдненню. До того ж, як на нашу думку, словацький діяч не бажав, щоб його скарги на особисті фінансові проблеми ставали предметом обговорення у середовищі австрійських бюрократів. У цьому випадку П.Шафарік мимоволі ставав заручником австрійсько-російських міжімперських суперечностей. Зрозуміло, що М.Погодін учинив неетично по відношенню до свого колеги, опублікувавши особисту інформацію без його відома. З огляду на особливість цього листа (вважаємо, що він опосередковано відтіняв внутрішньо- і зовнішньополітичні умови формування національної ідеології у західних слов'ян) доцільно процитувати такий фрагмент:

«Учора отримав від професора Я.Пуркіне “Журнал министерства народного просвещения” (липень 1838 р.). Зі здивуванням прочитав у ньому уривки з моїх і Ваших листів, які стосувалися мене особисто і які чомусь були повідомлені редактору М.Погодіним. Проти літературних новин я нічого не маю, такі відомості пишуться для того, щоб їх публікували, але що там надруковано про мене особисто, про моє особисте життя, про мою матеріальну скруту і труднощі, про збирання та відправку грошей, книжок для мене – усе це мені неприємно й надзвичайно мене засму-

¹⁰ Погодин М.П. – Гоголю Н.В. Письмо. 2/14.06.1847. Москва // Николай Васильевич Гоголь: Эпистолярное наследие... – С.427.

¹¹ Див.: ВРФТ ІЛ НАНУ. – Ф.99. – Од.зб.80. – Арк.107; Од.зб.87. – Арк.21–22; Од.зб.114. – Арк.18–19; Шафарік П.Й. – Бодянському О.М. Письмо. Прага. 25.11.1838 // Письма П.Й.Шафаріка к О.М.Бодянському (1838–1857)... – С.126; Шафарік П.Й. – Бодянському О.М. Письмо. Прага. 28.03.1839 // Там же. – С.133; Шафарік П.Й. – Бодянському О.М. Письмо. Прага. 11.01.1842 // Там же. – С.141–142.

чує. Я не розумію, як такі речі можна було надсилати для друку. Припускаю лише, що хтось у нього його вкрав (мається на увазі лист – Є.Б.) та віддав надрукувати як зброю проти мене, що буде знаходитися в руках людей, які сміються і знущаються наді мною. Такі дружні таємниці мають залишатися таємницями. До того ж як воно там написано насправді все є перебільшенням і не відповідає правді, у такій скруті й у таких складних обставинах, як там написано, я зі своєю сім'єю ніколи не був. [...] Прошу Вас [...] відразу ж написати Погодіну від Вашого імені [...], щоб подібних звісток про мене, про моє існування й моє життя він не надсилав у жодні журнали [...], також щоб мені не надсилали ніяких грошей, тому що не думаю, що він хоче ще більше засмутити мене та зробити нещасним. [...] Я ані на мить не сумніваюсь, що жадібні до новин журналісти, поляки, німці, французи й т.д. передрукують їх і потім поширять по всій Європі»¹².

Цілком доречним буде припустити, що у змісті Шафарикового листа існує особиста мотивація ображеної людини, яка виглядала перед європейським читачем нікчемою, що не здатна забезпечити власне існування. Безумовно, така «реклама» П.Шафарикові не була потрібна, а наведений М.Погодіним фактаж не завжди вписувався в дійсність. В одному з листів П.Шафарик демонстрував більш реальні мотиви своїх фінансових зносин – це науковий обмін. «Грошей за ці книги не надсилайте, – писав він, – надішліть мені за це книги»¹³. Не менш вагомим спонукальним чинником для П.Шафарика було означення своєї позиції перед М.Погодіним. Припускаємо також, що проявлялося небажання автора виглядати в очах власного уряду прохачем матеріальних благ у російської влади. Як духовний натхненник ідеї слов'янської етнічності П.Шафарик не бажав «прославитися» опонентом австрійської монархії. До речі, така його особиста позиція у цілому відповідала ідеям поміркованих, компромісних чеського та словацького політичних рухів.

Внутрішньополітична практика Російської імперії, безкомпромісне ставлення царизму до національних рухів, численні репресії проти поляків змінили думку багатьох чеських ідеологів (П.Шафарика, Ф.Палацького, К.Гавлічека, Ф.Челаковського) про оцінку месіанської ролі Росії у справі «захисту слов'янського світу». Наприклад, П.Шафарик у листі до Я.Коллара (1831 р.) ще більш критично висловився про деспотичну поведінку російських володарів стосовно західних слов'ян. Він писав, що перспектива слов'янської інтеграції з росіянами неможлива, тому що вони –

«напівнімечений, напівотатарений північний народ, який недобре розуміє мету цього об'єднання; він уважає, що змогою Катерини, її союзом зі зрадниками і природними кровожерливими ворогами слов'янського народу, і потім розчленуванням шляхетного й насправді лицарського славетного племені поляків, вони можуть закласти основу майбутньої єдності слов'ян»¹⁴.

¹² Шафарик П.Й. – Бодянському О.М. Письмо. Прага. 09.12.1838 // Там же. – С.127–128.

¹³ Шафарик П.Й. – Бодянському О.М. Письмо. Прага. 05.02.1843 // Там же. – С.153.

¹⁴ Шафарик П.Й. – Коллару Я. Письмо. 18.01.1831 // Францев В.А. Очерки по истории чешского возрождения... – С.165–166.

Як бачимо, П.Шафарик песимістично оцінював можливості переростання ідеї слов'янської етнокультурної спільності в політичний наднаціональний проект.

Не уникнув матеріальних зносин із Російською імперією і майбутній провідник національного чеського лібералізму К.Гавлічек. Він належав до нового покоління національної інтелігенції, яка за своїм характером уже не була суто романтичною частиною суспільства, а усвідомлювала свій статус етнічного лідера. На етапі становлення політичної кар'єри К.Гавлічек концептуально цікавився й дещо наближався до ідеї культурного панславізму. Тому цілком логічною та послідовною стала його пафосна заява з приводу Колларової поеми «Донька Слави», «уривки з якої ми захоплено декламували», котра надихнула «ідеями єдності та запалила прагненням до дружби і братерства з усіма слов'янськими народами»¹⁵.

У 1843 р. К.Гавлічек здійснив подорож до Російської імперії. За рекомендацією засновника наукової славістики П.Шафарика він знайшов собі місце домашнього вчителя в Москві, де і прожив два роки. У Росії К.Гавлічек деякий час працює вихователем дітей у родині московського слов'янофіла професора С.Шевирьова. Пізніше, описуючи свої враження від мандрів слов'янськими землями, майбутній російський дипломат О.Троянський у таких словах передав обставини формування ранніх світоглядних переконань К.Гавлічека: «У Росії він зійшовся з багатьма передовими російськими людьми». Знайомство з ними й узагалі зі слов'янофілами надало чеському діячеві іншого спрямування – він почав інакше дивитися на західних слов'ян. У цей час до кола друзів молодого інтелектуала входили історик літератури С.Шевирьов, слов'янофіли О.Хом'яков, І.Киреевський, О.Бодянський.

Підкреслимо, що ранні оціночні судження майбутнього лідера чеського національного руху містили романтичне захоплення «варварською Росією», яка, на думку К.Гавлічека, може в національному аспекті навіть слугувати прикладом для «освіченої Європи». Проте буденна внутрішньополітична практика російського деспотизму та філософія експансіонізму слов'янофілів розвіяли колларівські ілюзії «слов'янської єдності», з якими майбутній ідеолог австрославізму приїхав до Росії. За недовге перебування у цій країні його оцінка суспільно-політичної дійсності стала відверто негативною та містила переконання щодо неможливості реалізувати ідею інтеграції слов'янства з царською Росією з причини соціально-політичних, економічних, культурних відмінностей та «значної апатії, відсталості й дурості», що панують тут. Відповідно, повертаючись на Батьківщину, він уже став «справжнім чехом»¹⁶. А отже, можна стверджувати, що молодий чеський патріот зі своєї російської подорожі виніс переконання про неможливість інтродукції чеського народу до імперської деспотії.

На підтвердження нашої думки наведемо кілька цитат із праць К.Гавлічека, в яких доволі чітко віддзеркалено його негативне ставлення до

¹⁵ *Havlíček Borovský K. Pražské noviny: 19 února 1846. Č.15. S.34: Politické spisy / K vyd. upravil Dr. Z.V.Tobolka. Pražské noviny (1846–1848). – Praha, 1900. – D.1.*

¹⁶ *Havlíček Borovský K. Slovan a Čech: 15. února – 12. března 1846. – S.37.*

панславистської ідеї. Так, у газети «Pražské noviny» він писав: «Російські морози та інші російські принади загасили в мені останню іскру всеслов'янської любові»¹⁷. Пізніше, 1848 р., у статті «Захист слов'янських федералістів» К.Гавлічек остаточно сформулював своє ставлення до «російського панславізму» як до експансіоністської політичної практики у зовнішній політиці. «Розуміючи це – ми повинні його зупинити [...], цілком логічно, що наше майбутнє пов'язане з людьми, які підтримують австрійський уряд, а наш уряд є ворогом російського панславізму»¹⁸.

Загалом політична концепція К.Гавлічека не передбачала принципової відданості ідеї незмінності політичних імперських інститутів та не примушувала чеський етнос приносити у жертву свою індивідуальність на користь «загальнослов'янської спільності». Він намагався відстоювати ідею нероздільності володінь австрійських монархів. У роки революції 1848–1849 рр. чеський ідеолог в одному з номерів газети «Pražské noviny» пояснив причину й мету появи свого компромісного чесько-австрійського політичного проекту такими словами: «Австрійська імперія є кращою гарантією збереження нашої національності [...] при цьому для чехів не існує іншого порятунку від германізації [...] як створити тісний союз з австрійським урядом, котрий обіцяв нам заступництво та рівні права всім народностям у своїй державі»¹⁹.

Відносно російського матеріального чинника у змісті серболужицької етнозберігаючої ідеологеми зазначимо, що інтелектуальний аспект слов'янолужицького обміну дещо представлено в історичній науці. Для прикладу, на сторінках подорожніх щоденників кінця XVIII – першої половини XIX ст. або у звітах своє особисте враження щодо практичного боку реалізації наукових та освітніх ідей на ниві збереження західного слов'янства конкретно описали О.Бодянський, І.Срезневський, М.Пільнякевич, П.Тутковський, В.Григорович, М.Бобровський. Тема визначення вагомості слов'яноросійського чинника у становленні та розвитку етнозберігаючої програми серболужицького народу має науково-прикладне значення. Утім доводиться констатувати, що в радянській, сучасних українській, російській історіографіях та й у новітній сорабістиці тематичні публікації документальних матеріалів з історії лужицького етнозберігаючого руху в XIX ст. майже відсутні. Тільки в московському виданні 1948 р. «Документи к истории славяноведения в России (1850–1912)» опубліковано обширне листування російських славістів О.Гільфердінга, І.Срезневського, В.Ламанського та інших, які виявляли інтерес до діяльності лужицьких ідеологів. Збірка містила листи Я.Смолера до Російської академії наук, М.Горніка – до І.Срезневського з пропозиціями обміну новими книжковими виданнями. Більш предметний матеріал з історії російсько-лужицьких наукових і культурних зв'язків уміщено у спеціальній публікації С.Виноградова в «Славянском архиве» за 1962 р., але вона документально висвітлює тільки період другої половини XIX ст. Щоправда,

¹⁷ Havlíček Borovský K. Pražské noviny. – 19.02.1846. Č.15. S.32–34; Politické spisy. – S.33.

¹⁸ Havlíček K. Obrana slovanských federalistů // Národní noviny. 08.11.1848 (KÚČL AV ČR. Digitalizovaný archiv časopisů, archiv.ucl.cas.cz).

¹⁹ Havlíček K. Národní noviny. 22.02.1849 // Ibid.

стосовно цих видань (як, до речі, й інших публікацій, котрі побачили світ у СРСР та у сучасній Російській Федерації), після ознайомлення з текстом документів складається враження, що провідні діячі західнослов'янського руху XIX ст. нічим іншим не займалися, як тільки випрошували гроші в російських правлячих та наукових кіл для особистих або етнокультурних потреб. Можна стверджувати, що дещо тенденційним підбором документального матеріалу й надалі живиться ідея про Російську імперію XIX ст. як «захисницю» слов'янства та його єдину фінансову опору. Утім факти свідчать, що численні звернення слов'янських лідерів до російської сторони про фінансову підтримку не завжди знаходили відгук. Наприклад, Я.Смолер під час другої поїздки в Росію навіть через благодійні акції не зумів зібрати кошти, необхідні для функціонування Матиці сербської²⁰.

Попри те, що Російська імперія впродовж століть так і не забезпечила правове вирішення національного питання на своїй території, слов'янська проблема в різні роки в тій чи іншій мірі перебувала у центрі уваги її зовнішньої політики, що викликало занепокоєння саксонського, прусського та австрійського урядів. В архівах можна знайти достатню кількість документів XIX ст., які свідчать про патерналістський характер стосунків, що склалися між західнослов'янськими ідеологами та офіційними установами Росії, окремими науковими й політичними діячами цієї країни. Вельми цікаві листи-звернення від серболужичан до міністерств просвіти та іноземних справ, доповідні записки вищих урядовців С.Уварова, О.Головіна, Д.Толстого, подані імператорові після опрацювання відповідних звернень, які надходили до Санкт-Петербурга з Лужиці²¹. Ці документи демонструють менторське ставлення російських правлячих кіл до серболужицького етнокультурного руху. Крім того, неодноразові прохання ідеологів сербського пробудження Я.Смолера, М.Горніка, А.Муки, Я.Йордана, а також лужицьких студентів до О.Бодяньського, І.Срезневського, П.Кешпена, М.Погодіна, І.Аксакова та інших, свідчили про існування досить міцних наукових зв'язків, які були підставою не тільки для інтродукції лужичан у загальну славістику, але також мали певне матеріально-фінансове значення. Звернімося до листа Я.Смолера на адресу О.Бодяньського від 5 вересня 1844 р. Його автор не просто інформував одержувача про свої наукові плани, але й у таких словах розкривав зміст і спонукальні мотиви зростаючого інтересу лужицької духовної еліти до Російської імперії: «Якби тільки Бог зміг змусити наших російських приятелів якомога частіше надавати нам підтримку зі Святої Русі, – вона нам необхідна, чим скоріше ми її відчуємо, тим швидше і краще зуміємо в усьому нашому краї слов'янський дух відродити [...], а це надзвичайно потрібно для нашого сербського народу та для його майбутнього існування»²².

Незважаючи на пафосний тон цих рядків, за пишномовністю однозначно приховувався не тільки фінансовий інтерес лужицького «будителя».

²⁰ *Kunze P. Jan Arnošt Smoler. – Bautzen, 1995. – S.183.*

²¹ Российский государственный исторический архив (далі – РГИА). – Ф.735. – Оп.2. – Д.243. – Л.1; Ф.733. – Оп.142. – Д.266. – Л.1–2.

²² ВРФТ ІЛ НАНУ. – Ф.99. – Од.зб.67 – Арк.107.

Цілком справедливо погодитися з тим, що завдання збереження етносу, а тим більше мета його духовної емансипації, потребували значних грошових витрат. Я.Смолер просто не міг розраховувати на матеріальну підтримку з боку саксонського, а тим більше пруського урядів. Натомість Росія існувала в уявленнях «будителів» таким собі безкорисливим філантропом для «слов'янського Ренесансу».

Згадана обставина ставала причиною закріплення в європейських урядах переконання про існування ідеології панславізму у змісті всіх слов'янських рухів. Сам панславізм, як відомо, у тій чи іншій мірі, прямо або опосередковано, у різних формах підтримувався Росією. Так, О.Тургенев, мандруючи лужицькими землями, зробив досить несподіваний і цікавий висновок, «як венди (лужиччани – Є.Б.) люблять росіян і як вони ненавидять саксонців». Гадаємо, цей вислів варто віднести радше до інтелектуальної гіперболи, аніж до науково обґрунтованого твердження. Із часом подорожні враження О.Тургенева про лужицьких слов'ян для низки російських інтелектуалів визначили зміст світоглядної моделі «споконвічного» суперництва у відносинах між німцями і слов'янством. До речі, за цією моделлю у свідомості мандрівника будувався формат взаємин між росіянами та німцями, чим пояснюються численні негативні відгуки О.Тургенева про останніх. Так, під час перебування у Дрездені він зауважив, що «з німцями, хто їх побачив у домашньому побуті та пізнав їх спосіб життя, росіянин і взагалі не захоче знайомитися»²³.

Можна стверджувати, що лужицький народ у першій половині XIX ст., безумовно, мав досить абстрактні уявлення про Росію. Тому зауваження О.Тургенева переважно продиктовані ідеєю так званого «культурного панславізму». Але інші політичні настрої, які також мали місце в певних російських колах, озвучив офіційний історик М.Погодін. Він писав, що слов'янство з часом має ввійти до вільної федерації, а, відповідно, із приводу «загальних справ відноситися до Константинопольського сейму й російського імператора як до голови світу або сейму та батька численного слов'янського племені»²⁴. До того ж М.Погодін, котрий був особисто знайомий із 1839 р. зі Я.Смолером, організував та надавав фінансову допомогу низці серболужицьких діячів. У відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури НАН України та в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського зберігаються листи і звіти про закордонні поїздки цього російського історика. У листах він розмірковував над ідеєю об'єднання, створення федерації, писав про необхідність організувати фінансову підтримку зарубіжних слов'ян.

На нашу думку, російський царизм уже з 1830-х рр. доволі наполегливо провадив політику контрольованої підтримки західнослов'янських народів з їх романтичною ідеєю «слов'янської спільності». Російський зовнішній фактор у змісті ідеологеми «слов'янського пробудження» віддзеркалив два протилежних чинника в одному етнозберігаючому процесі – це особистий

²³ Путешествие А.И.Тургенева и А.С.Кайсарова по славянским землям в 1804 г. / Под ред. В.М.Истрина. – Петроград, 1915. – С.13.

²⁴ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф.160. – Од.зб.281. – Арк.12; Од.зб.280. – Арк.10; Од.зб.299. – Арк.42.

інтерес в європейській політиці і духовно підтримуюча слов'янська ідея. При цьому абстрагування від одного з них закономірно призводило до гіпертрофії іншого. Хоча в конкретному випадку зі серболужицанами царизм не вибудовував далекоглядних зовнішньополітичних планів. Загальний російський фактор у змісті впливу на практику становлення серболужицької етнозберігаючої ідеологеми можна розділити на такі складові. По-перше, особисті наукові контакти, які слугували меті розширення наукових знань про лужичан і сприяли закріпленню слов'янської історико-культурної частки у етнозберігаючій програмі. Сюди також слід віднести наукові подорожі, які здійснювалися за наказом міністерства народної освіти. Наступна складова – надання ізольованому народу, який перебував в умовах майже моноетнічного німецького соціуму, наукової підтримки у вигляді книжок, підручників для етнічних товариств і бібліотек або інших форм морального сприяння. Так, після революції 1848–1849 рр. М.Горніка та Я.Смолера обрали членами-кореспондентами Харківського університету, а останнього «за наукові заслуги» ще й нагородили орденом Св. Анни II ступеня. По-третє, варто визнати, що практикувалося фінансування з боку імперського уряду окремих лужицьких етнозберігаючих проектів, а також надавалася матеріальна допомога деяким представникам сербського народу²⁵.

Іншою формою підтримки етнокультурних прагнень слов'ян були ділові стосунки. Вони виникли на фундаменті спільних романтичних інтересів до історії та культури. Так, достатньо жвава книготоргівля між відомими істориками-славістами Я.Головацьким, О.Бодянським та фірмою «Смолер і П'єх» – це не тільки приклад взаємної партнерської вигоди, а також демонстрація наукового інтересу до культури народу та непряма матеріальна підтримка його ідеологів. До речі, фінансові труднощі, як стає зрозумілим з архівних документів, і в подальшому супроводжували діяльність серболужицького книжкового магазину, про що свідчать регулярні рахунки в листах від Я.Смолера до Я.Головацького з проханням «гроші виплатити, коли отримаєте книги»²⁶.

На російську підтримку також розраховував Я.Йордан перед початком видання в 1842 р. часопису «Jutnička». У своєму листі до О.Бодянського він написав, що інакше він не зможе існувати, «тому що в Лужиці, Чехії й Польщі я не маю стільки абонентів, скільки потрібно для покриття витрат на мое видання. Так що єдина моя надія на Вас та Росію»²⁷. Серболужицький рух та його ідеологи постійно відчували брак коштів для своїх етнозберігаючих проектів. Відповідно, Російська імперія виступала для лужицьких

²⁵ ЦДІАК України. – Ф.708. – Оп.469. – Спр.175. – 34 арк.; Ф.707. – Оп.27. – Спр.522. – 70 арк.; ВРФТ ІЛ НАНУ. – Ф.8. – Од.зб.3414. – 2 арк.; РГИА. – Ф.735. – Оп.2. – Д.243. – Л.2–3; Смолер Я.Э. Второму отделению Академии наук: Предложение про взаимный книгообмен. Письмо. 19.10.1859 // Документы к истории славяноведения в России (1850–1912). – Москва; Ленинград, 1948. – С.27–28; Горник М.Я. – Срезневскому И.И. Письмо. 08(20).02.1861 // Там же. – С.32.

²⁶ ВРФТ ІЛ НАНУ. – Ф.99. – Од.зб.1476/1-137. – Арк.100; Од.зб.1478/1-137. – Арк.96; ЦДІАЛ України. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.2299. – Арк.1034–1035.

²⁷ ВРФТ ІЛ НАНУ. – Ф.99. – Од.зб.80. – Арк.51.

лідерів певним «банком». Можливо, саме це стало підставою для німецької влади говорити про появу панславистських ідей у лужицькому середовищі, хоча самі тамтешні ідеологи ніколи не визнавали панславизм частиною своєї етнозберігаючої програми. Показово, що з часом протестантський пастор і громадський діяч Г.Іміш свідомо підкреслював суто культурний, а не політичний характер зовнішніх зв'язків лужицьких сербів. Він писав: «Між нами, лужичанами, у Саксонії та Пруссії взагалі немає жодного панслависта»²⁸. Щоправда, незважаючи на подібну заяву та відверте бажання лужицьких діячів максимально дистанціюватися від панславистської ідеології, Г.Іміш усе ж не уникнув судового процесу, на якому його звинуватили в поширенні відповідних ідей.

Але повернімося до теми фінансової підтримки серболужицького етнозберігаючого руху та спробуємо з'ясувати, наскільки офіційна російська допомога могла лягти у фундамент лужицького пробудження й таким чином бути підставою для появи у змісті етнозберігаючої ідеології панславистської ідеї. Проілюструвати реальну масштабність зовнішньої підтримки ми можемо, навівши дані, які використав відомий славіст, професор Київського університету Т.Флоринський. У своїй оглядовій статті, присвяченій Матиці серболужицькій, він констатував, що річний бюджет цієї установи становить 2173 марки²⁹.

Відповідно, на тлі такого доволі скромного внутрішнього фінансового потенціалу духовно-культурної інституції, яка мала значення не тільки етнозберігаюче, а головне – етноцивілізаційне, вважаємо за доцільне навести розмір допомоги, яку надав представник роду польських магнатів Ю.Крашевський. Він у вигляді стипендії пожертвував Матиці 2000 марок, що майже дорівнювало річному капіталу цієї установи³⁰. Водночас уряд Саксонії в питанні фінансування серболужицьких культурних закладів та освітніх заходів був достатньо ощадливим. Як писав І.Пальмов, «міністерство надало Матиці в дар 600 марок на видання сербських біблійних історій, і це вся допомога, яку отримали серби з 1876 по 1881 роки»³¹. Як бачимо, серболужицький народ отримував певну допомогу на реалізацію своїх культурних прагнень із боку різних європейських меценатів та урядів.

Особливо після революції 1848–1849 рр. лужичани стали об'єктом меценатства. Про це свідчать різноманітні опубліковані документи, як і ті, що зберігаються в архівах Санкт-Петербурга. Зокрема листування російських учених зі Я.Смолером та А.Мукою. Крім того, цікаві, на нашу думку, прохання, які потрапляли до імператорської канцелярії від лужицьких студентів та окремих осіб. Так, 1861 р. міністру народної освіти Є.Ковалевському надійшов лист від Я.Смолера, в якому він писав, що під час свого перебування в

²⁸ П.К. Ответ серба-лужичанина на обвинения в панславизме // Известия С.-Петербургского славянского благотворительного общества. – 1885. – №1. – С.33.

²⁹ Флоринский Т. Сербская Матица в Будишине // Там же. – 1884. – №9. – С.15.

³⁰ Сиротинин А. Самый маленький славянский народ и его поэзия // Россия и славяне. – Санкт-Петербург, 1913. – С.197.

³¹ Пальмов И.С. Из поездки к сербам-лужичанам // Христианское чтение. – 1883. – №3/4. – С.455.

Росії йому довелося зібрати 2100 руб. для видання журналу серболужицькою мовою, але цих коштів не вистачило для організації справжньої видавничої справи, тому він просив «додаткової допомоги». На думку Я.Смолера, для заснування та видання періодичного журналу необхідно було ще 800–900 руб.³²

Упродовж багатьох років тісні дружні стосунки з діячами серболужицького пробудження підтримував М.Погодін. Зокрема зі Я.Смолером він уперше познайомився у Вроцлаві під час перебування у чеського вченого Я.Пуркіне. Пізніше, 1857 р., М.Погодін виділив йому 500 руб., коли той намагався зібрати кошти для придбання типографії³³. Однак на відкриття національної друкарні все одно не вистачало, тому Я.Смолер особисто поїхав до Росії, де за підтримки М.Погодіна було організовано грошову «підписку на духовну справу» для нечисленного слов'янського народу. Пізніше Я.Смолер у листі до М.Погодіна просив «ще кілька фінансових засобів милостиво зібрати в Москві», а решту він сподівався «отримати, якщо, на щастя, із часом буде у С.-Петербурзі», і таким чином зможе забезпечити існування журналу хоча б у першому півріччі. Наприкінці літа 1862 р. М.Погодін отримав від нього прохання такого змісту: «Мені потрібно хоча би ще 300 руб. для продовження видання мого журналу. [...] Тому дуже прошу Вас для моєї справи зібрати гроші та надіслати мені до вересня. Від Вашої допомоги залежить щастя та нещастя мого журналу, а також чесне ім'я моє між усім слов'янством»³⁴.

Пік фінансової допомоги з Росії припав на період інтенсифікації німецького доцентрового руху. Так, Я.Йордан і Я.Смолер у середині XIX ст. неодноразово зверталися до різноманітних слов'янських товариств, науковців і державних діячів із проханнями насамперед посприяти у зборі коштів на різноманітні наукові видання, будівництво Сербського дому в Будишині, матеріально підтримати друкарську справу, адже вони намагалися розширити коло видань серболужицькою мовою. Аналогічні прохання ми можемо знайти в кількох листах, адресованих російському слов'янофілові І.Аксакову, та які надійшли до Слов'янського благодійного комітету. Відповідно, у першій половині 1870-х рр. було організовано збір коштів та їх відправку до Лужиці, що, судячи з листів Я.Смолера, надзвичайно позитивно відбилося на етнокультурній програмі серболужичан. До речі, сам Я.Смолер неодноразово приїздив до Росії та зібрав на теренах імперії близько 10 тис. руб.³⁵, які він витратив на розвиток матеріальної бази лужицького руху. Лєвова частка

³² Отдел рукописей Российской национальной библиотеки. – Ф.356. – Д.238. – Л.1.

³³ ЦДАЛ України. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.2299. – Арк.1.

³⁴ Цит. за: *Липтева Л.П.* О национальном возрождении у лужицких сербов // Вопросы первоначального накопления и национальных движений в славянских странах. – Москва, 1972. – С.101.

³⁵ ВРФТ ІЛ НАН України. – Ф.99. – Од.зб.80/1480. – Арк.51; Од.зб.168/4356. – Арк.79; Од.зб.80/1480/31. – Арк.62–63; Од.зб.96. – Арк.85–86; Протокол заседания Санкт-Петербургского славянского благотворительного общества: Обсуждения просьбы Я.Смолера о пожертвовании на образование капитала для приглашения священников в лужицкие церкви: 11.05.1882 // Первые пятнадцать лет существования Санкт-Петербургского славянского благотворительного общества: По протоколам общих собраний его членов, состоявшимся в 1868–1883 гг. – Санкт-Петербург, 1883. – С.728; Анненков Н. – Раевскому М.Ф. Письмо. 01.09.1860 // Зарубежные славяне и Россия: Документы архива М.Ф.Раевского. – Москва, 1975. – С.22–23; РГИА. – Ф.239. – Оп.18. – Д.33. – Л.1.

пожертв – це фінансова допомога з боку меценатів. Водночас публічна політика Російської імперії характеризувалася політичною стриманістю в лужицькому питанні. Показово, що міністерство іноземних справ Росії наклало заборону на звернення лужицьких ідеологів до російського уряду розповсюдити «прохання» щодо жертв на будівництво Сербського дому.

Таким чином, цілком слушним видається висновок, що у змісті розквіту серболужицької етнозберігаючої програми безумовно був присутній російський науковий сегмент, хоча при цьому не варто відкидати певний зовнішньополітичний інтерес з боку романовської імперії. Останній сформувався на тлі ідеї слов'янської етнічної спорідненості. При цьому, можемо констатувати, лужицькі ідеологи виявляли інтерес до російського меценатства, що можна вважати логічною дією з боку неможливих лужицьких «будителів». Але вважати переважно науковий обмін і деякі моменти матеріальної підтримки лужичан із боку активної частини російського суспільства цілеспрямованою політикою, котра замислювалася як інтродукція ідеї політичного панславизму до сербського середовища, буде, на нашу думку, усе ж не до кінця обґрунтованим. Російська інтелектуальна еліта переважно схилилася до меценатських проявів з огляду на мовно-культурну близькість та етноісторичну спільність із лужичанами, що закономірно ставало приводом для дискусій навколо панслов'янської ідеї. На думку М. Драгоманова (про це він пізніше напише в листі до О. Пипіна), науковий діалог, активність учених Російської імперії «в деякій мірі все ж привносили слов'янофільський погляд та антинімецький дух»³⁶ у слов'янське середовище. При цьому, на нашу думку, розглядати двохсоттисячний лужицький народ у центрі Європи як можливого зовнішньополітичного союзника російської імперської експансії буде перебільшенням. Водночас уряд Росії скоріш за все мав на меті підтримку образу «великої слов'янської країни», що, безумовно, не могло не нести політичного підтексту.

На користь обґрунтованості останнього твердження можуть також свідчити документи та історичні факти, які ми нижче наведемо і прокоментуємо. Насамперед згадаємо, що в 1830–1840-х рр. у зовнішньополітичному фундаменті Російської імперії почали проглядатися паростки практики ідеології панславизму. Показово, що саме у цей час стараннями російських консерваторів було створено узагальнений образ Заходу, котрий нібито «занепадає», де начебто панує «індивідуалізм», а тому державний організм абсолютної монархії активно виснажується революційним рухом. На цьому політичному тлі імператор Микола I ставив за мету збереження існуючого європейського легітимізму в рамках Священного союзу, а геополітичні інтереси Російської імперії більшою мірою спрямовувалися на поляків і південних слов'ян. Цілком логічно, що означені обставини стимулювали зростання інтересу до слов'янства як із боку російської влади, так і активних представників імперської політичної еліти.

У російській історіографії склалася неоднозначна, хоча й небезпідставна думка, згідно з якою для змісту процесу формування національної

³⁶ ІР НБУВ. – Ф.8. – Од.зб.2881. – Арк.1.

самосвідомості західного слов'янства певне значення мали наукові відрядження та подорожі російських інтелектуалів. При цьому сама фабула про те, що російсько-слов'янські зв'язки несли не тільки наукову цінність, а й стали таким собі «світоглядним поштовхом» для подальшого «розвитку внутрішнього лібералізму» в російському суспільстві, доповнювалася ідеєю «слов'янської єдності» та концепцією патріотичної підтримки західнослов'янської творчої еліти з боку Росії. Подібну оцінку цього історичного явища поділяють і деякі сучасні дослідники. Проте ми не схилиємося до абсолютизації значення даного факту в історії російсько-слов'янських зв'язків. Уважаємо за доцільне розглянути означене явище з погляду становлення й поширення наднаціональних інтеграційних ідей у контексті зовнішньополітичних інтересів як російського уряду, так і окремих представників слов'янського інтелектуального середовища.

Такий підхід дозволяє нам стверджувати, що додатковим фактором виникнення панславізму як наднаціональної ідеї, а з часом й ідеології, стала активізація наукового інтересу до слов'янства як до об'єкта досліджень із боку російської наукової еліти. Так, 20 січня 1836 р. Микола I дав дозвіл відрядити до Берлінського університету вихованців юридично-філософського факультету Головного педагогічного інституту М.Іванишева та історико-філологічного – М.Касторського. Після стажування їм було надано дозвіл відвідати Прагу, Ляйпциг та Відень із метою вивчення слов'янської філології й історії. По завершенні відрядження М.Іванишев і М.Касторський подали міністрові народної просвіти С.Уварову інформацію про стан «богемських учених та угорських сербів». Ці звіти (вже з коментарями високопосадовця)³⁷ було передано до імператорської канцелярії. Вони містили цікаві думки С.Уварова: «Дані, що були отримані в результаті подорожі молодих наших учених у слов'янські землі, крім позитивних результатів для нашої філології, надали [...] відомості про справжній стан слов'янського світу». Далі міністр уважав за необхідне виступити перед імператором з ініціативою, згідно з якою пропонувалося надати фінансове сприяння духовним лідерам західнослов'янських національних рухів. При цьому адресність і сам розмір «допомоги» від російського уряду офіційно не розголошувалися. Той самий С.Уваров 6 грудня 1838 р. у доповідній записці на ім'я імператора писав: «Для відправки певної грошової суми [...] є зручний випадок. Це мандрівка до слов'янських земель професора Московського університету М.Погодіна, який [...] може передати їм щедро надану вашою величністю допомогу [...] та при цьому він не буде привертати особливої уваги австрійського уряду». Уже у січні 1839 р. М.Погодін отримав таємний лист із міністерства народної просвіти за підписом С.Уварова – йому доручалося «передати Шафарикові й Ганці, кожному по п'ять тис. рублів, у відповідності з наданими Вам мною усними настановами з цього предмета»³⁸.

³⁷ Тютчева А.Ф. При дворе двух императоров: Воспоминания. Дневники: 1853–1855 / Вступ. ст. и прим. С.В.Бахрушина; под ред. С.В.Бахрушина и М.А.Цявловского; пер. Е.В.Герье. – Москва, 1990. – С.38.

³⁸ РГИА. – Ф.735. – Оп.2. – Д.60. – Л.21–31.

Отже можна припустити, що офіційний Петербург повсякчас намагався підкреслити своє прихильне ставлення до діячів, які демонстрували позитивне сприйняття ідеї «слов'янської єдності, та, відповідно, стимулював їхній інтерес грошима. Причому йшлося не тільки про фінансову підтримку, а й цінні подарунки та різні матеріальні заохочення для наукових і духовних лідерів західнослов'янського руху – П.Шафарика, Л.Штура, Я.Коллара, Я.Смолера тощо. Так, наприклад, «у 1830 р. Академія з височайшого дозволу [...] на підставі статуту, з метою підбадьорити всіх, хто працює на ниві вітчизняної науки та історії, увінчала медаллю [...] й нагородила грошовою премією праці [...] Коллара». У матеріалах слідства у справі Кирило-Мефодіївського товариства згадується про В.Ганку – «прихильника слов'янського руху [...], нагородженого орденом Св. Володимира 4-го ступеня»³⁹.

У цілому відзнаки, матеріальні винагороди та цінні подарунки доволі часто були цілком справедливим визнанням внеску «будителів» у розвиток наукової славістики. Зауважимо, що підвищений інтерес до останньої збігся з фактом зацікавленості російського уряду проблемою слов'янського національного відродження. Як свідчать факти, західнослов'янські еліти не тільки сприяли зростанню цього російського інтересу до себе як до об'єкта внутрішньої політики, але й стимулювали процес розвитку своєї політичної суб'єктності. Підтвердженням цього може послужити цитата з листа Л.Штура до І.Срезневського, в якому він називав Москву «слов'янською столицею» та закликав відомого вченого організувати російське суспільство для збору грошей: «[...] щоб Ви нам [...] допомогли й кошти надали, були б ми дуже Вам вдячні, та й чому б старшим заможним братам своїм працюючим, але бідним братам не допомогти?»⁴⁰.

Фінансова підтримка слов'янських інтелектуалів не була суто філантропічною акцією російського імператора. Можна припустити, що вона містила прихований інтерес політичного характеру, який варто розглядати як моніторинг суспільно-політичної ситуації у слов'янському середовищі. Зрозуміло, що австрійський уряд із підозрою ставився до таких російських меценатських проявів на ниві ідеї «слов'янської єдності», і для цього твердження існують певні підстави. Наприклад, під час другої подорожі М.Погодіна до західнослов'янських земель він не лише познайомився з Я.Колларом, а й спостерігав та вивчав реальні політичні настрої місцевого населення. Про цей факт ми безпосередньо можемо дізнатися зі звіту М.Погодіна на ім'я С.Уварова. Історик доводив до відома міністра інформацію про бажання деяких представників західного слов'янства відокремитися від Австрії та створити наднаціональне утворення, в якому головну функцію «захисника

³⁹ Див.: О награждении Я.Коллара: Летописи второго отделения Императорской академии наук // Учёные записки второго отделения Императорской академии наук / Ред. акад. И.И.Срезневский. – Санкт-Петербург, 1854. – С.XV; Відомості та пропозиції М.Е.Писарева щодо осіб, які згадуються у зв'язку з викриттям таємного товариства у м. Києві. 1847 р. Березень // Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 т. – Т.І / І.І.Глизь (гол. упор.) [та ін.]; наук. ред. тому Г.І.Марахов, В.Г.Сарбей. – К., 1990. – С.28–29.

⁴⁰ Письма к М.П.Погодину из славянских земель (1835–1861). – Москва, 1879. – С.465–467.

всеслов'янських інтересів» мала б виконувати Росія⁴¹. У своєму листі до високопосадовця М.Погодін у гіпертрофованій тональності описував масштабність «об'єднавчих настроїв»: «[...] у слов'ян панує загальна думка, що Австрійська імперія повинна незабаром зникнути, і вони відокремляться від неї за першого ж сприятливого випадку. [...] Тоді, кажуть слов'яни, буде засновано слов'янську державу на чолі з Росією»⁴². Також автор стверджував, що «утиски слов'ян» в габсбурзькій державі нібито викликають серед них зростання «ненависті», котра стає дедалі більшою, адже «слов'яни усвідомлюють свою перевагу над австрійцями як кількісно, так і якісно»⁴³.

Цитати зі звіту офіційного російського історика дозволяють із високою долею вірогідності стверджувати, що його начебто наукові подорожі мали не тільки власне науковий інтерес. Показово, що на час мандрівки М.Погодіна наднаціональна панславистська ідея вже однозначно була присутньою у світогляді слов'янських ідеологів Австрійської імперії, що, відповідно, спонукало проавстрійськи налаштовані сили протидіяти їй поширенню. У цьому зв'язку варто згадати критичні праці чиновника графа Л.Туна-Гогенштайна⁴⁴, котрий невтомно закликав Відень протидіяти російській науковій експансії, яка, на його думку, мала політичний підтекст та загрожувала стабільності монархії Габсбургів. До речі, означені події у часі збіглися з охолодженням в австрійсько-російських відносинах, що відразу зробило наукову славистику заручницею політичної кон'юнктури. У 1840 р. Австрія навіть відкликала свого занадто лояльного до Росії посла графа К.Л.Фікельмона, котрий не раз отримував матеріальні «знаки уваги» від російського імператора.

Фактичний зміст листів М.Погодіна С.Уварову дає підстави припустити, що під час наукового відрядження цей історик виконував певну таємну місію. І тому, відповідно до мети й завдань подорожі, російський теоретик панславізму в листі до міністра народної освіти пропонував уважно розглянути питання грошової підтримки слов'янських рухів і, за можливості, максимально задовольнити «фінансові апетити» їхніх лідерів шляхом надання їм «двадцяти п'яти тисяч рублів асигнаціями щорічної допомоги», чого їм вистачить «навіть із надлишком». Далі зазначалося, що кошти мають «надаватися таємним шляхом»⁴⁵. Цю доповідну записку С.Уваров передав Миколі І. Імператор на ній власноруч написав: «Дуже цікаво, але вимагає значної обережності. 2 тисячі сріблом можна надати»⁴⁶. Пізніше, звітуючи про результати своєї діяльності після наступного наукового відрядження 1842 р., М.Погодін у дусі «ідеї всеслов'янства» не лише наполегливо

⁴¹ РГИА. – Ф.1108. – Оп.2. – Д.1. – Л.28–46.

⁴² *Погодин М.П.* Министру народного просвещения, по возвращению из путешествия в 1839 и 1842 гг. Письмо первое // Русская беседа. – Москва, 1859. – Т.1. – 4-й год. – Книга 14-я. – С.60.

⁴³ *Погодин М.П.* Письмо к министру народного просвещения, по возвращении из путешествия по Европе в 1839 г. // *Его же.* Историко-политические письма и записки в продолжении Крымской войны: 1853–1856. – Москва, 1874. – С.18.

⁴⁴ *Thun-Hohenstein L.L.* Über den gegenwärtigen Stand der böhmischen Literatur und ihre Bedeutung. – Praga, 1842. – S.69–81; *Idem.* Die Stellung der Slowaken in Ungarn. – Praga, 1843 – S.3–43.

⁴⁵ РГИА. – Ф.1108. – Оп.2. – Д.1. – Л.46.

⁴⁶ Там же. – Ф.735. – Оп.2. – Д.60. – Л.21–22.

рекомендував російському урядові фінансово підтримати національні прагнення австрійських слов'ян. Від себе особисто історик додав: «Я беруся передавати допомогу навіть ще більш таємно, ніж англійці доставляють порох черкесам або пруссаки заборонені книги полякам»⁴⁷.

Таким чином, західнослов'янські інтелектуали або отримували, або просили матеріальну підтримку у Росії. При цьому окремі діячі не просто «підживлювалися» з російської «фінансової годівнички», а інколи навіть експлуатували ідею наднаціональної єдності заради певних фінансових переваг. Наявні історичні документи дозволяють стверджувати, що деякі російські інтелектуали були досить активними популяризаторами ідеї грошової допомоги західному слов'янству. Слід визнати, що попри науковий характер відряджень, їхнім завданням також було відстеження соціально-політичної ситуації у центральноєвропейських монархіях, оцінка і прогноз розвитку національних настроїв у слов'янському середовищі. Наукові подорожі М.Іванишева, М.Касторського М.Погодіна, В.Григоровича, О.Бодянського, І.Срезневського та інших, а також фінансова підтримка, винагороди з боку російської політичної та інтелектуальної еліти у просторових і часових рамках збіглися з процесом слов'янської національної модернізації й, відповідно, із поширенням ідеї етнічної взаємності. Означені обставини стали причиною формування застережень із боку офіційного Відня відносно загрози переростання культурного панславізму в наднаціональний політичний проект.

REFERENCES

1. Frantsuzova, O.A. (2005). Politicheskiy panslavizm i idei vseslavyanstva v Chehii v pervoy polovine XIX v.: diss. ... kand. ist. nauk: 07.00.03. Moskva [in Russian].
2. Kunze, P. (1995). Jan Arnošt Smoler. Bautzen, 1995 [in German].
3. Kupriyanov, P.S. (2002). Russkie zagranichnyie puteshestviya nachala XIX v.: natsionalnyie predstavleniya i problema natsionalnoy samobytnosti: diss. ... kand. ist. nauk: 07.00.02. Moskva [in Russian].
4. Čermáková, M. (1999). František Ladislav Čelakovský a Knihovna Národního muzea. In: Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska: počátky v dějinách knižtisku. Sborník z 8. odborné konference. Olomouc, 20–21 října 1999. Brno [in Czech].
5. Rokina, G.V. (2005). Teoriya slavyanskoj vzaimnosti v istorii slovatsko-russkikh nauchnykh i kulturnykh svyazey XIX v.: diss. ... kand. ist. nauk: 07.00.03. Yoshkar-Ola [in Russian].
6. Tyutcheva, A.F. (1990). Pri dvore dvukh imperatorov: Vospominaniya. Dnevniki. 1853–1855. (Perevod E.V.Gere. Vstup. statya i primechaniya S.V.Bakhrushina. Pod red. S.V.Bakhrushina i M.A.Tsyavlovskogo). Moskva [in Russian].
7. Zagora, R. (2011). Ideolog slovatskogo natsionalnogo vozrozhdeniya Lyudovit Shtur i predstaviteli rossiyskikh obshchestvennykh i nauchnykh krugov v 1830-kh – pervoy polovine 1850-kh gg.: diss. ... kand. ist. nauk: 07.00.03. St. Peterburg [in Russian].

⁴⁷ РГИА. – Ф.1108. – Оп.2. – Д.1. – Л.86.

YEVHEN BEVZIUK

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Docent,
Department of International Studies and Public Communications,
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine), evbevzuk@gmail.com

MATERIAL ENCOURAGEMENT OF THE SLAVIC INTELLECTUALS AS A WAY OF SPREADING THE RUSSIAN IMPERIAL IDEA OF PAN-SLAVISM (SECOND HALF 19TH CENTURY)

One might think that the theme of the process of national modernization of the Slavic society has already been sufficiently and thoroughly researched by scholars. However, the study of the material factor of existence of the Slavic intellectuals and of the circumstances of their activities will enable not only to extend our comprehension of the conditions of work of the awakeners, but it will also reveal some internal and external motives of their publicity, highlight particular pages of the self-seeking interest of the Russian Empire to the intellectual side of the Slavic awakeners. The existing facts allow us to assert that the content of the ideological beliefs of national ideologists was quite often correlated with the carriers' status and material capabilities. Therefore, it is quite logical that the West Slavic figures (and it is mainly them who laid foundations of the national science) used every opportunity to earn money for the realization of their humanitarian projects. In addition, in many cases in order to solve their household problems, awakeners were forced to serve "spiritual whims" of their "mature sponsors", and this surely interfered with the process of implementing their personal creative plans and narrowed the system of their ideological beliefs. With this in mind, in the context of its Western policy the Russian Empire skillfully used the financial and material factors to maintain its image of the country, as a "patron" of the Slavs, this, of course, could not help bearing the political subtext. Besides, in the number of cases, the authorities stimulated the masterminds of the Slavic revival in the direction of elimination of the integration ideology of Slavic unity.

Keywords: *West Slavs, national policy, material factor, financing, ideology, empire.*